

MARCHIZUL
DE CUSTINE

SCRISORI
DIN RUSIA
RUSIA ÎN 1839

Ediție, prefață și dosar
de Pierre Nora

Traducere din franceză
de Irina Negrea

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
<i>Notă asupra ediției franceze</i>	29

Scrisori din Rusia

<i>Cuvânt înainte</i>	33
Ems, 5 iunie 1839	37
Travemünde, 4 iulie 1839	39
8 iulie 1839, la bordul lui <i>Nicolae I</i>	41
Petersburg, 10 iulie 1839	61
Petersburg, 11 iulie, seara	73
Petersburg, 12 iulie 1839, dimineața	84
Petersburg, în aceeași zi, 12 iulie 1839, seara	97
14 iulie 1839	106
15 iulie	121
Petersburg, 19 iulie 1839	131
Petersburg, 21 iulie 1839	136
Petersburg, 22 iulie 1839	147
Peterhof, 23 iulie 1839	157
Petersburg, 29 iulie 1839	171
30 iulie 1839	191
Petersburg, 1 august 1839	194
Petersburg, 2 august 1839	202
Petersburg, 2 august 1839, la miezul nopții	221
Petersburg, 3 august 1839	227
Pomerania, 3 august 1839	237
Klin, 6 august 1839	241
Moscova, 7 august 1839	248

Moscova, 8 august 1839	257
Moscova, 11 august 1839.	265
Moscova, 11 august 1839, seara	289
Moscova, 12 august 1839	300
Tilsit, 26 septembrie 1839	311
Băile de la Ems, 22 octombrie 1839	312
Rezumatul călătoriei	315
Apendice, noiembrie 1842	335

Dosar

<i>Repere biografice</i> (1790–1857)	347
<i>Cronologia călătoriei lui Custine</i>	353
<i>Informatorii ruși ai lui Custine</i>	355
<i>Bibliografie</i>	361

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI FRANCEZE

Ediția integrală a cărții *La Russie en 1839* cuprinde patru volume *in-12* de patru sute de pagini fiecare, formate din treizeci și șase de scrisori. Ceea ce noi am ales reprezintă, așadar, între un sfert și o treime din total. O reproducere *in extenso* fiind, din punct de vedere material, imposibilă, am recurs la tăieturi de patru feluri:

1. suprimarea unor pasaje întregi: cea mai mare parte din cuvântul înainte, scrisorile II și III, consacrate amintirilor de familie, povestirea despre Thelenef (scrisoarea XVIII), a doua jumătate a scrisorii XXII și prima jumătate a scrisorii XXIII, scrisoarea XXIX despre Moscova și scrisorile XXX până la XXXVI despre călătoria la Iaroslav și Nijni-Novgorod;
2. pasaje care ni s-au părut digresive sau repetitive, sau pasaje ce făceau comparații cu alte țări europene, în special Franța, și care limitau prea mult cartea în timp;
3. paragrafe sau fraze în interiorul pasajelor păstrate, al căror caracter era fie prea anecdotic, fie, dimpotrivă, prea general;
4. mai multe note și appendice în care autorul citează, cel mai adesea, alte lucrări ca sprijin.

Toate aceste tăieturi sunt indicate prin puncte de suspensie.

Textul la care ne-am oprit este acela al ediției revăzute de Custine, purtând data de 1855, ediție ilustrată, pe două coloane, apărută la Paris, Librairie Amyot (editor), și care conține un avertisment al autorului, datat iunie 1854.

SCRISORI
DIN RUSIA

CUVÂNT ÎNAINTE

...Scrisorile pe care le veți citi nu au fost toate hărăzite publicului: multe dintre cele de început erau simple destăinuri. Obosit de scris, dar nu și de călătorit, socoteam de astă dată că aveam să observ fără nici un fel de metodă, păstrându-mi descrierile pentru prieteni; veți afla însă, de-a lungul lucrării, din ce pricini m-am hotărât să încredințez totul tiparului.

Cea mai însemnată se întemeiază pe faptul că, pe zi ce trecea, simțeam cum mi se schimbau ideile prin cercetarea amănunțită a unei societăți cu desăvârșire noi pentru mine. Mi se părea că, spunând adevărul despre Rusia, aș înfăptui un lucru folositor, original și îndrăzneț, știut fiind că, până în prezent s-a întâmplat fie ca frica și interesul să dicteze slăviri nemăsurate, fie ca ura să ducă la publicarea atâtor defăimări. Mie însă nu mi-e teamă de nici una din aceste capcane.

Plecasem în Rusia cu gândul de a aduna argumente împotriva guvernării reprezentative, dar mă întorc de acolo partizan al constituțiilor. Guvernarea mixtă nu este, desigur, cea mai prielnică faptei, dar popoarele, când îmbătrânesc, simt tot mai puțin nevoia de a acționa. O cârmuire de acest fel poate sprijini producția cel mai mult, aducând oamenilor cum nu se poate mai multă bunăstare și bogății; dar, mai cu seamă, ea oferă cel mai mult de lucru gândirii în sfera ideilor practice. În sfârșit, îl face pe cetățean independent, nu prin generozitatea sentimentelor, ci prin acțiunea legilor. Iată, prin urmare, câte despăgubiri de seamă pentru atâtea neajunsuri grave.

Pe măsură ce am izbutit să descifrez tainele acestei cumplite și neobișnuite guvernări, regularizată, pentru a nu spune întemeiată, de Petru I, am priceput mai bine însemnătatea misiunii pe care întâmplarea mi-o încredinșase.

Curiozitatea nemărginită pe care munca mea o stârnea rușilor, vădit neliniștiți de tonul meu rezervat, m-a făcut să cred la început că aveam mult mai multă putere decât mi-aș fi închipuit; dar, descoperind curând primejdiile la care mă putea expune sinceritatea, am devenit circumspect și prudent. Neîndrăznind să-mi expediez scrisorile prin poștă, le-am păstrat pe toate, ascunse extrem de grijuliu, ca pe niște documente suspecte; și, în acest fel, la întoarcerea în Franța, memorialul călătoriei era deja redactat, aflându-se în întregime la dispoziția mea. Totuși, vreme de trei ani am șovăit să-l public; a fost perioada de timp necesară pentru a putea împăca, în străfundurile propriei mele conștiințe, ceea ce credeam a se cuveni deopotrivă recunoștinței și adevărului. A biruit în cele din urmă adevărul, care mi se părea de natură să intereseze țara mea. Nu pot uita că scriu în primul rând pentru Franța și cred că este de datoria mea să-i dezvălui fapte folositoare și profunde.

Mă consider cel mai îndreptățit de a aprecia, fie și aspru, atunci când conștiința mi-o cere, imaginea unei țări unde am prieteni, de a analiza firea demnitarilor, fără a profera însă acuzații jignitoare, de a cita cuvintele oamenilor politici, începând cu acelea rostite de cel mai înalt personaj din stat, de a le povesti faptele și de a aprofunda, până la ultimele lor consecințe, cugetările pe care acest studiu mi le poate sugera, cu condiția totuși ca, urmându-mi firul capricios al ideilor, să propun celorlalți propriile mele păreri doar în numele valorii pe care acestea o au pentru mine. Iată ceea ce cred eu că se poate numi probitatea scriitorului.

Dar, cedând datoriei, sper, cel puțin, că am respectat legile politeții. Există un fel anume de a rosti adevărurile nemiloase: acela de a nu vorbi decât potrivit propriei tale convingeri, res-

pingând imboldurile vanității. De altfel, cum nu puține au fost lucrurile ce mi-au stârnit admirația în Rusia, a trebuit să-mi împlutesc descrierile cu nenumărate cuvinte de laudă.

Rușii nu vor fi mulțumiți; dar când e amorul propriu satisfăcut? Cu toate acestea, nimeni n-a fost mai impresionat decât mine de măreția națiunii lor și de importanța ei politică. Soarta semeață a acestui popor, ultimul venit pe vechea scenă a lumii, m-a preocupat în tot timpul șederii mele acolo. Luați laolaltă, rușii mi s-au părut măreți, chiar și în viciile lor cele mai șocante; luați câte unul, i-am găsit prietenoși. Am descoperit că poporul are o fire interesantă și cred că aceste adevăruri măgulitoare ar trebui să fie de ajuns, pentru a compensa altele mai puțin plăcute. Dar până acum, majoritatea călătorilor i-a tratat pe ruși ca pe niște copii răsfățați.

După cum discordanțele, pe care nu ai cum să nu le remarci în societatea lor actuală, cât și spiritul guvernării lor, opusă fundamental obiceiurilor mele, mi-au smuls nenumărate reproșuri, ba chiar strigăte de indignare, tot așa și elogiile mele la adresa lor, la fel de involuntare, dobândesc un răsunet și mai adânc.

Dar, acești oameni ai Orientului, deprinși cum sunt să respire și să presare cele mai grosolane tămâieri, socotindu-se întotdeauna credibili atunci când se laudă unii pe alții, nu sunt sensibili decât la oprobriu. Orice dezaprobare li se pare o trădare; consideră minciună orice adevăr tăios; și nu vor ști să descopere admirația rafinată ascunsă sub criticile mele aparente, nici regretul, iar în unele privințe, simpatiile din spatele celor mai aspre remarci.

Dacă nu au izbutit să mă convertească la religiile lor (căci au mai multe, iar la ei religia politică nu este cea mai puțin intolerantă), dacă, dimpotrivă, mi-au schimbat ideile monarhiste, în sensul potrivit despotismului, dar favorabil guvernării reprezentative, se vor socoti totuși ofensați, fie numai și pentru faptul că nu le împărtășesc convingerile. Îmi pare rău, dar prefer să regret decât să am remușcări.

Și dacă nu m-aș fi împăcat la gândul nedreptății pe care mi-o vor face, n-aș publica aceste scrisori. De altfel, în cuvinte se vor putea plânge de mine, dar în adâncul conștiinței lor mă vor absolvi; iar mărturia aceasta îmi este de ajuns. Orice rus de bună-credință va admite că, fie și dacă am săvârșit greșeli de amănunt, din lipsa timpului necesar pentru a-mi îndrepta iluziile, în general am zugrăvit Rusia așa cum este. Vor ști să țină seama de toate greutatea pe care le-am avut de învins, și mă vor felicita pentru inspirația fericită și promptitudinea cu care am putut sesiza trăsăturile caracterului lor simplu, ascuns sub masca politică ce îl desfigurează de atâtea veacuri...

EMS, 5 Iunie 1839

Ieri, mi-am început călătoria în Rusia: țareviciul a sosit la Ems, precedat de zece sau douăsprezece trăsură și însoțit de o suită numeroasă.

Ceea ce m-a izbit de la bun început, văzându-i pe curtenii ruși la treabă, a fost faptul că-și îndeplinesc obligațiile de mari seniori cu o supunere nemaîntâlnită, ca un soi de sclavi superiori. Dar, de îndată ce prințul se face nevăzut, cu toții își recapătă tonul degajat, manierele sigure, aerul hotărât, care contrastează destul de neplăcut cu deplina dăruire de sine pe care o afectaseră doar cu câteva clipe înainte. Într-un cuvânt, în rândurile suitei moștenitorului tronului imperial domnea o deprindere de slugărnice, de care stăpânii nu erau mai puțin scutiți decât valeții. Nu era vorba doar de etichetă, așa cum întâlnești la alte curți, unde respectul oficial, importanța funcției, mai mult decât aceea a persoanei, în fine rolul asumat pricinuesc plictis și uneori o senzație de ridicol. Era mai mult decât așa ceva: un servilism gratuit și involuntar, care nu excludea aroganța. Parcă îi auzeam spunând, îndârjindu-se împotriva condiției lor: „De vreme ce nu se poate altfel, mă simt bine și așa.“ Mi-a displicut acest amestec de orgoliu și umilință, neprevestindu-mi lucruri bune despre țara pe care urmează să o străbat.

Amestecat prin mulțimea de curioși, m-am aflat alături de țarevici când cobora din trăsură; înainte de a intra în clădirea

băilor, el a poposit îndelung în fața ușii, discutând în văzul lumii cu o doamnă rusoaică, contesa***. Am putut astfel să-l studiez în voie. Are douăzeci de ani, adică vârsta pe care, de altfel, i-ai da-o: e înalt de statură, dar parcă puțin cam gras pentru un bărbat atât de tânăr; ar avea trăsături frumoase dacă fața nu i-ar fi buhăită, ceea ce-i estompează fizionomia. Chipul rotund pare mai curând de neamț decât de rus, făcându-te să-ți închipui cum arătase probabil împăratul Alexandru la aceeași vârstă, fără a-ți sugera totuși prin ceva tipul calmuc. Acest chip va trece prin multe prefaceri înainte de a-și lua trăsăturile definitive. Dispoziția obișnuită pe care o arată astăzi este blândă și binevoitoare; cu toate acestea, între surâsul tineresc din priviri și încordarea permanentă a buzelor există o discrepanță ce prevestește prea puțină sinceritate, ba poate chiar o oarecare suferință lăuntrică. ...Expresia din ochii tânărului este de bunățate, iar umbletul îi e grațios, ușor și nobil. Un prinț în toată puterea cuvântului; pare modest, dar fără a fi timid, lucru pentru care lumea îi este recunoscătoare.

...Înainte de toate, prezența sa îți lasă impresia unui om cu o educație desăvârșită; dacă vreodată va domni, se va face ascultat prin atracția inerentă farmecului său, și nu prin teroare, numai dacă nu se va întâmpla ca obligațiile legate de demnitatea de împărat al Rusiei să-i schimbe firea odată cu poziția. ...

Azi-diminează, la Lübeck, stăpânul hanului, aflând că aveam să mă imbarc spre Rusia, a intrat în camera mea, cu un aer compătimitor ce m-a făcut să râd: omul acesta este mai isteț și are mintea mai ascuțită și mai zeflemitoare decât ai fi putut bănuși la prima vedere, după vocea plângărează și după felul în care rostește cuvintele franțuzești.

Aflând că nu călătoream decât din plăcere, a început să mă dăscălească cu bonomia lui nemțească, încercând să mă facă să renunț la acest proiect.

— Cunoști Rusia? l-am întrebat.

— Nu, domnule, dar îi cunosc pe ruși; trec mulți prin Lübeck și mi-am format părerea despre țară după fizionomia locuitorilor ei.

— Și ce găsești dumneata așa nemaipomenit în expresia chipurilor lor pentru a mă îndupleca să nu mă duc să-i văd la ei acasă?

— Ei bine, domnule, au două fizionomii; nu mă refer la valeți, care n-au nici una, ci la nobili. Când debarcă aici pentru a merge în Europa, par veseli, liberi, mulțumiți, aidoma unor cai scăpați din frâu sau unor păsări cărora le-ai deschis colivia. Bărbați, femei, tineri, bătrâni, toți sunt fericiți, ca niște școlari în vacanță. La întoarcere, aceleași persoane au mutrele lungi, întunecate, chinuite. Vorbesc puțin și sacadat, iar fruntea le e înnegurată de griji. Din această deosebire, am putut trage

concluzia că o țară pe care o părăsești cu atâta bucurie și unde te întorci cu atâta părere de rău nu poate fi decât nefastă.

— Se prea poate să ai dreptate, reluai eu vorba, dar ceea ce-mi spui dovedește că rușii nu sunt atât de prefăcuți cum ne sunt descriși; eu îi credeam de nepătruns.

— Ba sunt, dar la ei în țară; în schimb, nu se feresc de niște nemți cumsecade ca noi, spuse hangiul retrăgându-se, învăluit într-un zâmbet subtil.

Iată într-adevăr un individ care n-ar vrea să fie luat drept naiv, îmi zisei, râzând în sinea mea... E nevoie să călătorești tu însuși pentru a afla ce multă înrâurire are asupra caracterelor faima pe care popoarele o capătă de la feluriți călători, adesea nechibzuiți în aprecierile lor, din pricina unui fel de lăncezeală a minții. Fiecare individ se străduiește să protesteze împotriva opiniei îndeobște stabilite cu privire la oamenii din țara sa.

...Mâine mă imbarc pe un vas și îi înfrunt cu voioșie toate neplăcerile, numai să mă ducă spre pustiuri și stepe... Stepe! Simpla sonoritate a acestui cuvânt oriental mă face să presimt o natură necunoscută și minunată și trezește în mine o dorință care îmi ține loc de tinerețe și de curaj, reamintindu-mi că n-am venit pe lume decât pentru a călători: așa mi-a fost ursit! Să mărturisesc, dar, și această taină? N-aș fi întreprins poate niciodată această călătorie, dacă în Rusia n-ar fi fost stepe. Mi-e teamă într-adevăr că sunt prea tânăr pentru veacul și țara în care trăim!...

Trăsura mea se afla deja pe pachebotul despre care rușii spun că este unul din cele mai frumoase vase cu abur din lume. Se numește *Nicolae I*. Acest vas a ars cu un an în urmă, în timpul unei traversări de la Petersburg la Travemünde; a fost refăcut și acum este la a doua călătorie. Amintirea catastrofei stârnește oarecare neliniște pasagerilor.

...Așa refăcut cum este, frumosul nostru vapor are un pescaj atât de mare, încât nu poate urca până la Petersburg; schimbăm așadar vasul la Kronstadt, urmând ca două zile mai târziu să ne fie trimise și trăsurile, pe un al treilea vas, cu fundul plat. Ce de neplăceri! Dar curiozitatea învinge orice: este prima îndatorire a unui călător...

8 IULIE 1839, LA BORDUL LUI NICOLAE I

C e-i drept, de când ne-am imbarcat vremea n-a încetat să fie minunată...
... Cu puțin înainte de a părăsi Travemünde, pe când eram cuprins de cea mai neagră spaimă, căci se pregătea ridicarea ancorei, am văzut sosind pe puntea unde mă și instalasem un bărbat în vârstă și foarte gras. Abia se ținea pe picioarele îngrozitor de umflate; capul, bine înfipt între umerii lași, mi s-a părut nobil: semăna leit cu portretul lui Ludovic al XVI-lea. Am aflat curând după aceea că era rus, urmaș al cuceritorilor varegi, așadar de vița cea mai nobilă. Era prințul K***¹.

Văzându-l cum se târa cu greu spre un scăunel, sprijinindu-se de brațul secretarului său, mă gândisem la început: ce jalnic tovarăș de călătorie. Dar când l-am auzit spunându-și numele, mi-am amintit că-l cunoșteam din auzite de multă vreme, și m-am muștrat pentru năravul înrăit de a judeca după aparențe.

De-abia ce se-așezase, și bătrânul acesta, cu o fizionomie deschisă, cu privirea subtilă, cu toate că nobilă și sinceră, mi se adresează pe nume, deși nu ne mai întâlnisem vreodată până atunci. Interpelat atât de brusc, mă ridic mirat, fără să-i răspund;

1. A se vedea în Dosar, p. 349, „Informatorii ruși ai lui Custine“ (n. ed.).

prințul continuă vorba, cu tonul lui de mare nobil, la care simplitatea desăvârșită înlătură orice fel de ceremonie, grație politeții adevărate.

...Am trecut în revistă cea mai mare parte a lucrurilor și a persoanelor însemnate din această lume, dar mai cu seamă din acest veac; am strâns o sumedenie de istorioare hazlii, portrete, definiții, păreri subtile ce țâșneau involuntar din miezul discuției și din înțelepciunea nativă și cultivată a prințului K***. Această plăcere aleasă și rafinată m-a făcut să roșesc o dată mai mult la gândul primei aprecieri pe care o făcusem asupra acestui bătrân gutos, atunci când îl văzusem sosind pe vas. Nici-când ceasurile nu s-au scurs mai repede ca acum, eu folosindu-le aproape doar pentru a asculta. Mă instruiam și mă distram deopotrivă.

În Rusia, purtarea celor din lumea bună degajă o politețe binevoitoare, al cărei secret, la noi, aproape s-a pierdut. ... Dacă asta este ceea ce câștigi trăind sub despotism, atunci trăiască Rusia.

...În ciuda reținerii ce o manifestam în răspunsurile pe care i le dădeam prințului K***, bătrânul diplomat fu curând uimit de felul meu de a gândi:

— Nu aparțineți nici țării, nici vremurilor în care trăiți, îmi spuse el; sunteți dușmanul cuvintelor ca pârghie politică.

— Într-adevăr, i-am răspuns... Mi-e teamă de avocați și de ecoul lor, gazeta, care nu este decât vorbărie, cu un răsunset ce nu dăinuie mai mult de douăzeci și patru de ore: iată tiranii care ne amenință astăzi!

— Veniți atunci la noi și veți învăța să vă temeți și de alții.

— Prințe, orice ați face, nu dumneavoastră veți izbuti să-mi formați o părere proastă despre Rusia.

— Nu judecați lucrurile nici după mine, nici după rușii care au călătorit; cu firea noastră flexibilă, devenim cosmopoliți de îndată ce ieșim din țară, iar această stare de spirit reprezintă prin ea însăși o satiră la adresa ocârmuirii noastre...

Acestea fiind zise, în ciuda obișnuinței de a vorbi cu sinceritate despre toate lucrurile, prințului i se făcu frică de mine,